

- XV. 8573. - 1947. dec. 12. - I. t. állambud. - i - nk. j. és j. pót.
8632 - 1948. jan. 27. - nk. j. és j. pót - szbs;
XVI. 8776 - - - május 19 - II. t. állambud. - i - szbs.

szeghalom, Békes m. 1914. I. 15.

• Anatóli ábrák: 871. / 1947. v.

Rep: 1948. v.

860 47/48.

Évk: 1948 május 22.

1948. május 22.

Bizálatba bízott:

Dr. Fiedenkő-Kardos F. László

" Boglárka F. László

professzor matematik.

Dátum: 1948. május 22-én.

Előzetes, elfogadás: Fiedenkő-Kardos F. László

- Fiedenkő-Kardos F. László

Szám: 665-94, elfogadás:

1948. 425.

Boglárka F. László

A pénz mint csereeszköz és számolási
egység.

Államtudományi doktori értekezés.

Irta:

Kiss Károly

A 2345



Forrásmunkák.

- Balás Károly: A pénz csereértéke. Budapest, 1918.
- Balás Károly: Politikai gazdaságtan. /Közgazdaságtan/ 1-2.r. Budapest, 1922.
- Földes Béla: Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához. Budapest, 1882.
- Földes Béla: Pénz és pénzrendszerek /valuták/
A Közgazdasági Enciklopédia IV.
kötetében.
- Hantos Elemér: A pénz problémája Közép-Európában.
Budapest, 1925.
- Heller Farkas: Közgazdaságtan. I.k. 2. kiadás.
1921.II.k. 1920. Budapest.
- Navratil Ákos: A társadalmi gazdaságtan és köz-
háztartástan vázlata. Budapest,
1908.
- Popovics Sándor: A pénz sorsa a háboruban. Buda-
pest, 1926.
- Sűrányi-Unger Tivadar: Magyar nemzetgazdaság és
pénzügy. Budapest, 1936.

I. B e v e z e t é s .

A csere alapjai.

Az embert az különbözteti meg az állattól, és a társas formában élő emberek összességét, a társadalmat az állatok bármiféle társas formában élő csoportjaitól, hogy az ösztöni életnek az önfenntartás és fajfenntartás szolgálatában álló tevékenységén túl, önön lelki tartalmát, legbensőbb lényegét kifejező, vagyis inkább kifejezni törekvő, az időtlenség és tértelenség nem mulandó és nem változó boldogságának vágyát megvalósítani igyekező tevékenységet is fejt ki. Az ember és a társadalom élete tehát kettős síkban, az ösztönök síkjában és ezen túl, ennek felette

egy magasabb, lelki tartalmakat és vágyakat kiteljesíteni akaró kultursikban folyik. Ez a kulturéletforma, illetve az ennek mélyén rejlő, ezt létrehozó önérvényesítésre törő vágya örök és változatlan. Nyugodt boldogságnak szükségképen azt eredményezi, hogy az ember számára mindennemű munka teher és kínlódás, mind a létfenntartáshoz szükséges főleg testi munka, mind az önkifejtés, a kulturteremtés munkája, mely nagyobb rész szellemi munka. A munka mindenképen csak el nem hagyható rossz számára, mely nélkül ugyan élnie nem lehet, mert egyrészt ösztönei, másrészt lelki éhsége sarkalják, de amely csak a testi és lelki kielégültség kívánt állapotának elérésére szolgál. Ezek közül a lelki kielégültség a fontosabb, ennek zavartalan élvezésének

biztosítására szükséges a testi kielégültség megszerzése. Ezért aztán a fizikai létfenn-tartás munkája, mivel csak közvetve szolgálja a legfőbb emberi célt, mindig terhesebb, mint a tulajdonképeni kulturmunka.

Természetes törekvése tehát az embernek, hogy minél kevesebb terhet jelentő munkával elnyerhesse a szellemi kiteljesedés nyugalma és megerősebb törekvése aziránt, hogy mégkevesebb, sokkal kevesebb munkával, megszerezhesse a nyugalom élvezéséhez elengedhetetlenül szükséges fizikai kényelmet és jólétet. Ez a törekvés voltaképen nem más, mint civilizáció, mert civilizáció nem azonos a kultúrával, ámbar kölcsönösen hatnak egymásra s össze is fonódnak gyakran. A kultúra az emberben élő magasabb, örök érvényességű szellemi

értékeknek az életben és világban megvalósítása, realizálása, illetve ennek megkísérlése. A civilizáció ezelszemben mintegy eszköz csak a kultúra megteremtéséhez, ennek megkönnyítését, előfeltételei biztosítását célozza azáltal, hogy csökkenti a munka terhét a testi és szellemi munkáját egyaránt s így kevesebb munkával teremti elő a szükséges fizikai javakat a felszabadult munkaerőt pedig egyrészt a kulturtevékenység fokozására, másrészt minél teljesebb fizikai jólét és kényelem biztosítására fordítja.

A kultúra feltételezi a társas életformát. Ugyanis az önérvényesítés, lelki tartalmaknak az életben realizálása nem képzelhető anélkül, hogy a körülöttünk levő világot is ne próbálnánk aszerint alakítani. Mert élet és világ egymástól el nem választ-

ható; élni csak a világban lehet s a világot csak az életünkön át ismerjük. A világba pedig embertársaink is bele tartoznak, bele tartozik az a csoport is melynek tagjai vagyunk és így ez is tárgya kell hogy legyen alakító törekvéseinknek. E törekvések a csoport tagjai között természetesen kölcsönösök s végeredményben a társas életforma kiterjeszkedik a kulturmunkára és e társasodott munkálkodás a puszta csoportból társadalmat teremt.

Ez a társas, társadalmi kultúra kétségtelenné teszi, hogy civilizáció is csak társadalmi formában képzelehető. Hiszen a civilizációs törekvések számottevő eredményt nem is hozhatnak másként. Lássuk csak a munka terhének csökkentése kérdését, mert ez az alapproblémája a civilizációnak, minden to-

vábbi törekvés ezen épül fel. A munka könnyítése két módon lehetséges: egyik a technika, másik a munka megszervezése, társadalmi megszervezése, mely fejletlenebb formában közös munka, tökéletesebb alakjában munkamegosztás és ezzel együtt munkaegyesítés. Az első mód az egyénnek külön is rendelkezésére áll, bár nagyobb eredményt csak társadalmi keretben jelenthet, a második azonban már eleve feltételezi a társas életformát, mégpedig eredménye annál nagyobb, minél tágabb a társadalmi keret. Mert amiképen a kulturtörekvések, mint az önkifejtés kísérletei, lényegükből folyóan a világnak mind szélesebb köreire irányulnak, úgy hogy lassnként az egész emberiség és az egész földkerekség egységes társadalmi kulturmunka hatása, alakító hatása alá került és fog még nagyobb mértékben kerülni, azonképen a civilizáció

is mindinkább tágitja a társadalmi kereteket, hovatovább az egész emberiséget egybeölelve s így térbelileg az egész földkerekségre egységként kiterjedve, miáltal a munkamegosztás nem csak személyi képességek és szakmabeli gyakorlat, hanem földrajzi és természeti tényezők különbözősége szerint is a legnagyobb mértékben megvalósulhat. Az ilyen, mondhatnánk tökéletes munkamegosztás és természetesen vele együtt járó munkaegyesítés pedig a technikai lehetőségek kihasználását végsőkig tudja fokozni s ezzel az elemi emberi szükségletek kielégítését szolgáló javak előteremtése oly kevés terhet jelentő munkával jár, hogy lehetőség nyílik ezeken túl a civilizáció további törekvéseinek, a kultúra teremtésre fordított munka fokozásának s a minél teljesebb fizikai kényelem és jólétnek biztosítására.

A civilizáció nyomán tehát megsza-
porodnak a szükségletek sőt a közvetlen
szükségleteken kívül közvetettek is lépnek
fel a termelés technikai eszközeiben s az
ezek kielégítésére alkalmas javaknak elő-
állítása egyrészt egész sereg ember közre-
működését kívánja meg, másrészt a természeti
feltételek különbözősége folytán csak külön-
böző területeken történhetik. Mindkét kö-
rülmény azonos hatása az a döntő fontossá-
gu tény, hogy a javak nem azáltal és nem
ott, nem azon a helyen állíttatnak elő,
ahol és akinél a szükséglet jelentkezik,
hanem, hogy a kielégítés megtörténhessék,
előbb egy közbeeső folyamat, a csere révén
kell odaajutnia. Ez a csere, melynek fela-
data és szerepe a legáltalánosabban tehát
az, hogy a javakat a szükséglet helyére

juttassa, továbbítsa, a társadalmi gazdálkodás legalapvetőbb ténye.

II. Csereeszköz és számolási egység.

A cserének, a cserélgetésnek két szempontból is vannak jelentős nehézségei. Az egyik a lehetőségnek, a másik a lebonyolításnál felmerülő értékelésnek problémája. Vegyük őket külön-külön.

A szükséges javaknak csere útján való megszerzését az nehezíti meg, hogy nem mindig akad olyan szembenálló fél, akinek éppen az én cserébe bocsátható feleslegemre volna szüksége, s akinek ugyanakkor oly cserélni valója van, ami pedig éppen nekem kell. Kénytelen leszek tehát olyan javakat is elfogadni, melyekre nekem

nincs is szükségem, abból a célból, hogy értük talán majd könnyebben szerezhetem meg valaki mástól a közvetlenül szükségelt javakat. Ha azután valamely jószág szokás útján ezt a szerepet, ezt az áthidaló, közvetítő eszközi szerepet tágabb vagy szűkebb társadalmi keretben általánosan betölti, ezzel a cserelehetőségét a legnagyobb mértékben kiterjesztve, hogy így jószágközvetítő feladatának tökéletesebben megfelelhessen, - előttünk áll a pénz, a maga legáltalánosabb formájában, mint általánosan elfogadott csereeszköz.

A pénz tehát csereeszköz s ezzel a szerepével el háritha a csere lehetőségének nehézségeit. De lássuk most már a lebonyolításnak értékelési akadályait, melyek végeredményben az értékmérés problémáját vetik fel.

Az értékelés nem más, mint két dolog szembeállítására abból a szempontból, hogy bizonyos önkifejtésű, tehát végső célú, vagyis az általunk annak felismert, annak tartott legfőbb jó megvalósítására nézve hasznos tulajdonságot melyik tartalmaz nagyobb mértékben. Ez a végső alapjában a legfőbb jó érdekében történő megítélés adja az egész tevékenységnek az értékelés jellegét, mert egyébként valamely összehasonlítás csak éppen csoportosítást, nagyságrendi felsorolást eredményez. De viszont éppen a legfőbb jónak ez a szerepe teszi az értékelést szükségképpen szubjektívvé. Hiszen ezt a legfőbb jót megismerni és objektíve meghatározni nem, hanem csak a legszemélyesebb kinek-kinek megérezni és lelke vágyódásával feléje fordulni lehet. Következésképpen e bennünk élő legégyénibb vágyódásnak az életben való reali-

zálása - nem lévén más, mint az önkiteljesítés törekvése - szintén csak teljesen személyes és egyéni s a dolgoknak e cél érdekében eszközként történő felhasználása ezzel szükségképen értékelése, természetesen csak szubjektív alapon, egyénenként változó módon és mértékben lehetséges.

A cserénél már most az értékelésnek e szubjektív volta több irányban is nehézségeket okoz. Mindenekelőtt ugyanis tisztában kell lennünk azokkal, hogy a kicserélendő javaknak arányban kell állaniuk egymással s ennek az arálynak adott esetben való mértéke, az ár, mely tehát azt mondja meg, hogy egy jószág bizonyos mennyiségéért a másik jószágból mennyi szerezhető meg a cserénél, mindenkor a szembenálló felek külön-külön való értékelésének összehasonlítása, összeegyeztetése és kiegyenlítése

utján alakul ki.

Ámde első sorban is a feleknek ez a külön-külön való értékelése bizonytalan önmagukra nézve is. Egyfelől mert a legkülönfélébb javak kerülhetnek szembe egymással, s ez a nagy változatosság hasznosságuk pontos mérlegelését majdnem lehetetlenné teszi, másfelől pedig vegyük figyelembe, hogy a cserénél nem csak a használati vagy hozadéki értékét nézzük a javaknak, hanem a csere értékét, vagyis azt a hasznot, amit az illető jószág számunkra tovább-cserélgetésnél jelenthet. Ebben az esetben pedig már szükséges lenne egy bizonyos objektív támpont arra vonatkozólag, hogy az illető jószág mennyire hasznos másoknak, mennyire alkalmas mások szükségletei kielégítésére, vagy mennyire kelendő mint a továbbcserlés eszköze, tehát mennyire értékelik mások. Ezek-

nek objektív mértéke mintegy hozadék, szolgálhatna aztán alapul a maguk szubjektív értékeléséhez. Csakhogy mások szükségleteinek és értékelésének megítélése természetesen objektíve nem lehetséges, de egyáltalán még némi biztonságot sem tudhatunk ezzel kapcsolatban elérni.

Ugyancsak nehézségek mutatkoznak a külön-külön való értékelések összehasonlítása, összeegyeztetése és kiegyenlítése, azaz ár kialakítása tekintetében. Nincs ugyanis közös alap, viszonyítási alap a az egyéni értékeléseknek az előbbiekben kifejtett bizonytalansága a különbségeket igen lényegessé teheti, miáltal az összeegyeztetés és kiegyenlítés megnehezül sőt esetleg lehetetlenné válik.

A csere lebonyolításának ezeket az értékeléssel kapcsolatos akadályait egy

a pénzzel soktekintetben hasonló megoldással lehetséges elhárítani. Ha ugyanis egy szűkebb vagy tágabb társadalmi keretben szokássá válik, hogy a cserélendő javak értékét mindig egy bizonyos jószághoz viszonyítva fejezik ki - miáltal az illető jószág mintegy értékmérővé, vagy ahogy újabban kifejezik, számolási egységgé lesz - ez három vonatkozásban is kedvező hatást gyakorol. Megszünteti a javak változatossága miatt való bizonytalanságot, mert az értékelésnél mindig ő lesz az egyik összehasonlítandó. Szükségtelemmé teszi, az az inkább általános elfogadottságával mintegy objektívvá a csere értéknél tekintetbe veendő megítélését és felbecsülését a mások szükségleteinek és értékelésének, biztos támpontot nyújt a saját hasznunk mérlegeléséhez. És végül a külön-külön való

értékitéletek bizonytalanságait önmagukban eltüntetve, és közös alapot teremtve, közös viszonyítási alapot, az egyéni értékelések összehasonlítását, ugyszintén összeegyeztetését és kiegyenlítését az ár kialakítását is a legnagyobb mértékben megkönnyíti.

Azt mondtuk erről a számolási egységről, hogy a pénzhez sok tekintetben hasonló. Felmerül a kérdés, nem azonos-é? Hiszen a közfelfogás teljesen egynek veszi. Amint hogy valóban gyakran megesik, sőt a mai gazdasági berendezkedés rendes menetében szinte szabály, hogy a pénz látja el a számolási egység szerepét is. De hogy mégsem azonos a kettő, azt a gazdasági válságok, inflációk bizonyítják; a pénz lassanként kizárólag pénz, azaz csereeszköz marad, az értékmérés vagyis a számolási egység szerepét más jószág veszi át. Ám ugyancsak ezek a

rendkívüli viszonyok mutatják a kettőnek szoros kapcsolatát, rokonságát is, a törvényes pénz idővel még általános csereeszköz szerepét is kánytelen átengedni a szokás útján számolási egységgé vált jószágnak, mert gyakorlati szempontból a két szerepkörnek együttes ellátása célszerű.

III. A pénz jószágjellege és fajai. A számolási egység realitása.-

Azt mondtuk, hogy pénzzé és számolási egységgé szokás útján való elfogadással valamely jószág válik. Az a kérdés már most, milyen jószág lehet ez s a pénzzé vagy számolási egységgé válás által nem következik-e be valami változás jószág mivoltában. Hogy erre megfelelhessünk, röviden érintenünk kell a javak osztályozá-

sának problémáját.

Javaknak a legáltalánosabban azokat a dolgokat nevezzük, melyek számunkra valamiképen hasznót hajtanak, azaz reánk nézve bizonyos értékkel birnak. Ezek közül gazdasági javak azok, melyek csak korlátozott mennyiségben állanak rendelkezésükre. A többiek szabad javak. A gazdasági javak között aszerint, hogy szükségleteink kielégítését közvetlenül szolgálják, vagy csak e közvetlen kielégítésnek eszközéül használhatjuk őket, használati és hozadéki javakat különböztetünk meg. A használati javaknak különös csoportját teszik a fényüzési javak, a hozadéki javak között viszont a munka, az emberi munka, és a föld, egyrészt mint a termelés színtere, másrészt mint természeti erő, különülnek el sajátosságuk folytán. Használati és hozadéki javakon kívül

még egy csoportot állíthatunk fel a gazdasági javak körén belül: a hiteljavak csoportját, melyek magukban véve nem értékesek, vagy legalább is értékük elenyésző ahhoz képest, hogy mintegy képviselői, helyettesítői egy nagyobb értékkel bíró jószágnak, esetleg jószágösszességnek, gazdasági erőnek s értéküket is csak attól nyerik.

A felsorolt csoportok bármelyikébe tartozó jószág válhatik pénzzé, ennek semmi akadálya nincs. Inkább fizikai tulajdonságok játszanak közre a választásnál : csak testi jószág, nem romlandó, könnyen mozdítható, kezelhető, szállítható, lehetőleg könnyen osztható is legyen, hogy ilye csereeszköz szerepét elláthassa. A cimetenként érmévé verés, vagy jeggyé nyomas nem lényeges a pénznek pénzvoltára nézve, csak gyakorlati haszna van. Ha a

szükséges fizikai tulajdonságokkal rendelkezik, bármiféle jószág lehet tehát pénzzé, de ha egyszer pénzzé, csereeszközzé vált, e szerepében addigi jellegét elveszti. Mert többé nem szükségleteink kielégítését szolgálja fogyasztási cikk, vagy termelési eszközzéppénz, nem is más javakat helyettesít, képvisel, hanem sajátos funkciót teljesít. Gazdasági jószágjellegét ugyan nem veszti el, mert továbbra is korlátolt mennyiségben rendelkezésünkre álló hasznos dolog marad, de a gazdasági javak között különös helyet foglal el mint cserejószág.

Felmerül azonban a kérdés, vajjon feltétlenül valamely jószágból kell a pénznek pénzzé válnia? Nem képzelhető-e el olyan pénz, mely eredetileg is, kimondottan, kizárólag csak pénz? És vajjon erre is ér-

vényes lenne-e, hogy a pénz gazdasági jószág, még pedig cserejószág.

Valóban, lehet, sőt van is - a tulajdonképpeni papírpénz, - oly pénz, mely nem jószágból lett azzá, hanem eredetileg is csak pénz. De mivel mint más pénzre, erre is áll hogy korlátolt mennyiségben rendelkezésünkre álló hasznos /mert a cserélehetőségeket a legnagyobb mértékben kiterjeszti/ dolog: áll rá az a megállapítás is, hogy a gazdasági javak különös faja: cserejószág.

Az elmondottak alapján kétféle pénzt különböztethetünk meg: oly pénzt, mely jószágból vált azzá szokás útján, - nevezzük az ilyet szereppénznek, mert csak szerepe szerint az, - és oly pénzt, mely eredetileg is pénz s csak mint pénz van léte, - nevezzük az ilyet tisztapénznek. A szereppénz körén belül ismét két csoportot állíthatunk fel: lehet a

szereppénz eredetileg használati vagy hozadéki jószág, tehát olyan, mely önmagában értékes, - nevezzük az ilyet árupénznek, - és lehet eredetileg hiteljószág, mely csak helyettesíti, képviseli az értéket, - nevezzük az ilyet hitelpénznek. A tisztapénzre - mint már említettük - példa a valódi papírpénz, az árupénzre a fémvalutás országok értékpénzei, a hitelpénzre a beváltás~~ok~~ kényszerrel kibocsátott bankjegyek és államjegyek, ilyenekül tekinthetők a fémvalutás országok nem teljes értékű vagy szinte értéktelen váltópénzei, aprópénzeti, de nem tagadhatjuk meg az u.n. pénz helyettesítőktől sem a hitelpénz jelleget, legalább is a felsőbbüzleti körökben, ahol általánosan elfogadott cse-reeszköznek joggal tekinthetők. Fémvalutás országok beváltási kényszer nélkül kibocsátott, de fedezett papírpénzeti átmeneti, felemás forma a hitelpénz és tisztapénz között.

Térjünk azonban vissza a számolási egységre. Hiteljószág eo ipso nem lehet számolási egység, mert hiszen értékét nem magában bírja s így ha mint pénz ellátja is a számolási eszköz szerepét, ez voltaképpen csak látszólagos s az általa képviselt helyettesített jószág a valódi számolási egység. De míg egyrészt a pénzzel szemben ilyen hátrányban áll az értékmérő, másrészt a pénzzé válás fizikai feltételei itt nem kívántatnak meg, az egyetlen feltétel az, hogy általánosan ismert legyen. A számolási egységül szolgáló jószág addigi szerepét továbbra is teljesíti s így jószágjellegében semmiféle változás nem áll be. Ez magyarázza meg azt is, hogy tehát a cserejószág, a pénz is lehet számolási egység, a tisztapénz is, de természetesen a hitelpénz nem.

Ám vajjon feltétlenül valamely jószág-

nak kell az értékmérő szerepét ellátnia? Nem tud-e a számolási egység önállósulni, nem állhat-e meg mintegy eszmei egységként? Nem, mert az értékelésnél mindig két jószágot hasonlíthatunk össze, az egységül szolgáló egység is tehát jószágérték kell hogy legyen. Valóságtól elvonatkoztatott eszmei értékegységgel nem tudunk mit kezdeni, mert az értéket nem önmagában, hanem a dolgokban látjuk, ismerjük, szemléljük és ítéljük meg a gazdasági életben. A számolási egység szerepét tehát szükségképpen valamely jószág kell hogy betöltse.

IV. Az általános elfogadás kérdése.

A társadalmi, de az egyéni életnek is minden rendje, szabályozottsága szokáson alapul. Szabályokat felállítani elméleti alapon is lehet, de az élet rendje csak a szokás által elfogadott szabályokhoz igazodik. Az u.n. társadalmi szabályok: konvenció, jog és erkölcs is csak akkor valóban élő szabályok, minden esetleges magasabbrendű követelmény tartalmuk ellenére is, ha szokás útján elfogadta őket a társadalom. A szokásjog erősebb a törvényjognál, a társadalmi hatalmi szervezetek minden kényszerítő ereje csődöt mond az ellenkező szokás ellenében, hiszen szervezettség szabályozottságot jelent s a szabályokat a szokás életeti, így ők maguk is a szokásnak köszönhetik létüket.

Szokáson alapszik tehát minden társadalmi intézmény, berendezés s így, - mint már többször említettük is, - a pénz és a vele rokon számolási egység intézménye is. Nagy jelentőségükre tekintettel ugyan a társadalom hatalmi szervezetei a maguk körébe vonták mindkettőt olyannyira, hogy maguknak kívánják fenntartani a pénzkreálás jogát, pénzüket rendszert egyben számolási egységgé is kijelentve s kibocsátott pénzeiket kényszer útján akarják elfogadtatni, - mégis ez esetben is a társadalom szokás útján megnyilvánuló elfogadó akarata teszi csak ezeket valóban érvényes cselekedetkézzé és számolási eszközzé. Ha meg is különböztetünk tehát szabad pénzt és törvényes pénzt, ne feledjük, hogy mindegyiknek alapja az általános elfogadottság s a tényleges elfogadás mindig szokás útján történik, úgy hogy a törvényes pénz tulajdonképpen csak

alaki szempontból, jogi szabályozottságával különbözik. Ugyanez áll a számolási egységre is.

A mai fejlett gazdasági életben szabadpénz és törvényes pénz egymás mellett fordul elő. Minden államnak megvan a maga törvényes pénze, mely rendszerint egyben számolási egység is. A felsőbb üzleti körökben ezenkívül szabadpénzként forognak az u.n. pénz helyettesítők, melyek voltaképpen hitelpénzek, de számolási egység a törvényes pénz marad. Nemzetközi forgalomban csak szabadpénzről beszélhetünk, mert a törvényes pénz törvényességét külföldön amugy is elvesztik. Pénzhelyettesítők, vagyis hitelpénzek itt is szerepelnek, számolási egységként rendszerint valamelyik állam valutája szolgál. Nemzetközi forgalomban végül régi, ma már nem törvényes vagy egyenesen ilyenekül vert érmék, s általában az arany, mint árupénz ma is fontos

szerepet játszanak, sokszor ellátva az érték-mérő szerepét.

Meg kell emlékeznünk a gazdasági életben beálló válságokról, azoknak hatását vizsgálva a szabad és törvényes pénz viszonyára. A gazdasági zavarok, - melyek gyakran egyéb, politikai vagy társadalmi körülmények következményei, - könnyen megingatják a törvényes pénz általános elfogadottságát. A jogi kényszer erőtlenné válik a szokás erejével szemben, s elsősorban is a megingott értékű pénz elveszti számolási egység szerepét, s azt rendszerint közszükségleti jószágok és az arany veszik át, a felsőbb üzleti körökben pedig arany és idegenvaluták. Esetleg még maga az állam is más jószágot jelent ki törvényes pénze helyett számolási egységül. Idővel azután az értékét és általános elfogadottságát veszített pénz csereeszközként sem bizonyul

megfelelőnek, s hiába többé az állami hatalom, a legprimitívebb cseregazdaság kezdődik,illetőleg idegen valuták és az arany - még ha tilos is - töltik be a pénz szerepét.

V. A pénzérték kérdése.

A pénz jószág, tehát szükségképen értékesnek kell lennie. Az a kérdés,mi adja a pénz értékét s milyen változásoknak van kitéve.

Bármilyen jószág egyébként a pénz, míg csereeszköz szerepét betölti,első sorban mint ilyen jön tekintetbe az értékelésnél is. Hogy ez mennyire így van s hogy a pénznek értékét mennyire csereeszköz jellege adja, példa rá a tiszta pénz, a papírpénz, a fedezetlen papírpénz, mely értékét más-

ból nem is meritheti, mint csereeszköz funkciójából. Ámde mégis a kérdés nem ennyire egyszerű, mert a pénz különböző fajtái másként és megint másként viselkednek értéküket tekintve különböző gazdasági hatásokra.

Lássuk először is az árupénzt. Tételünk is itt áll, hogy míg a pénz szerepét betölti, csereeszköz jellege adja értékét is. De mégis ez az érték bizonyos viszonyban kell hogy legyen az illető jószág nem pénzként való értékéhez. Az árupénz értéke sem mehet lejjebb, nem szállhat alacsonyabbra mint nem-pénzként való értéke, mert ebben az esetben megszűnik pénz lenni s újra felveszi eredeti jószágjellegét. De míg így egyfelől az árupénz nem pénz-értéke befolyásolja pénzértékét, másfelől az illető józágnak azáltal, hogy pénz lett, eredeti értéke is módosul, mert

a pénzzé válás lehetősége nem-pénz minőségében is vissza kell hogy tükröződjék értékében. Az arany értékénél például feltétlenül igen számottevően esik latba, hogy pénzként általánosan el van fogadva, talán a legáltalánosabb pénz, mert mondhatnánk az egész emberiségben s így az egész földkerekségen érvényes.

Nézzük már most a hitelpénzt.

Megegyezik az árupénzzel abban, hogy bár pénzszerpe adja értékét, ez mégsem szállhat alább mint nem-pénz minőségében való értéke, melyet viszont az általa képviselt, helyettesített jószágtól nyer. Míg azonban az árupénznél ez a szabály, mert önmagában bírja értékét, feltétlenül érvényesül, a hitelpénznél van alóla kivétel is. És ez éppen hiteljellegéből folyik. Az értékét adó jószág ugyanis tőle függetlenül elpusztulhat, vagy másnak kezébe kerülhet, aki nem ismeri el a hitelpénzt

a tulajdonában lévő jószág képviselőjének, helyettesítőjének, sőt ezt megteheti esetleg maga a kibocsátó is. Ebben az esetben -sőt elég ha ezeknek csak gyanuja elterjed a közvéleményben- a hitelpénz elvesztvén hiteljellegét s önmagában jószág nem lévén és így értékkel nem bírván, a tiszta-pénzhez lesz hasonlóvá.

A tisztapénz értékét egyedül pénzvoltából meríti. Téves az a felfogás, hogy - tekintve, hogy a tiszta pénz általában törvényes pénz - a kibocsátó hatalmi szava adja tetszése szerint az értékét. Téves, mert mint kifejtettük, a társadalmi szokás erősebb a társadalom bármilyen szervezetének kényszerítő erejénél. De téves azért is, mert hiszen a hatalmi szó készere, még ha feltétlenül érvényesülhetne is, csak meghatározott körre szorítkozhatna s e határokon túl tel-

jesen szabadon érvényesülhet és érvényesül is a társadalmi szokás ereje. Mégis a tiszta-pénznek, mint törvényes pénznek - s egyáltalán minden törvényes pénznek -értékére a kibocsátó hatalom helyzete befolyását gyakorol. Csakhogy ez a befolyás nem a kényszer mozzanatán alapszik, hanem azon, hogy a pénz általában nem csak hitelpénz, bizonyos hitel-mozzanatot foglal magában. A pénz ugyanis - elsősorban a tiszta pénz - a társadalom hatalmi szerveitől, mint a társadalom képviselőitől kiállított, kibocsátott utalványnak tekinthető, mely tanusítván, hogy birtokosa a köznek hasznos szolgálatot tett, egyben feljogosítja arra, hogy az általa szükségelt javakat másoktól megszerezhesse, miáltal azok köziránti kötelességüket ezuton leróva, immát birtokosai lesznek az utalványnak. Ez a felfogás erkölcsi magyarázatát s a tiszta pénz mitegy fedezetét abban a tételben leli, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék,

vagyis, hogy a társadalmi civilizáció mai állapotában amunkaegosztásos gazdasági rend folytán mindenki köteles a köznek a társadalom egészére nézve hasznos tevékenységet folytatni, hogy így a mások által hasonlóképpen a köz javára folytatott munka gyümölcseiben részesedhessék. Ez a tétel szabad pénz esetében is fennáll s így szükségképen arra is érvényes kell, hogy legyen az utalványelmélet. A kérdés csak az, vajjon ily esetben ki az utalvány kiállítója, kibocsátója. Konkrét esetekben voltaképpen az egyén, mint a társadalom megbízottja érvényét azonban az utalvány a társadalmi szokásban, szokás útján történt elfogadtatásban gyökerezteteti. Alapjában véve a törvényes pénznél is ugyanez a helyzet, hiszen az ilyen, mondhatnánk közjogi utalvány érvénye attól függ, vajjon a kibocsátó hatalom a társadalom, a közképviselőjének te-

kinthető-e valóban s e kérdés eldöntésére az egyetlen kritérium újra csak a társadalom elismerése, mely szokás útján nyilvánul meg.- Ha ez a szokás bizonytalanná válik, ha kétséssé lesz, meddig tekinthető egy hatalom egy állam valóban társadalma képviselőjének, az általa kibocsátott pénz értéke az elismerés megingását feltétlenül megérzi. Elsősorban természetesen a tiszta pénzzé, hiszen ez egyetlen fedezetét ebben az elismerésben találta.

A pénzértéknek ez a változása elsősorán a nemzetközi pénzpiacon érezteti hatását. A maga körén belül az illető pénz még egyelőre megtartja értékét, mely a vásárló erőben lesz nyilvánvalóvá. Ugyanis általában meg kell különböztetnünk minden pénz esetében pénzbelföldet és pénzkülföldet. Az első az a társadalmi keret, melyen

belül az illető pénz általános csereeszközül, esetleg számolási egységül is el van fogadva. A második az egyes pénzbelföldek között kialakuló forgalom tere, ahol az egyes pénzek - habár pénzvoltuknak s így cserejóságjellegüket el nem veszítik - de ilyen minőségükben mégis mintegy árucikké válnak s csak közülük egyesek, valamint aranyémémék s általában az arany lesznek mintegy magasabbrendű másodfoku pénzzé, a pénzek piacának pénzévé. Pénzkülföld és pénzbelföld megkülönböztetése a pénzérték szempontjából igen fontos, mert másféle körülmények hatnak reá itt és másfelé ott s végeredményben a pénznek a két fiácon való értéke különbözni fog egymástól. A pénz utalványszerűségéből folyó hatások például elsősorban a pénzkülföldön gyakorolnak befolyást a pénzértékre, ezzel szemben a pénz árucikk jellege /éppen fordított mó-

don a pénz belföldön utalványszerű, külföldön árucikkszerű/ elsősorban a pénz-belföldön.

A pénz árucikkszerűsége jószágmi-voltának következménye s így a pénzértéknek ebből folyó változásai a kínálat és kereslet törvénye szerint igazodnak. Ha a pénzmennyiség szerfelett megnövekszik, vagyis a kínálat nagy a kereslethez képest, a pénz értéke csökken. Viszont ha a pénzmennyiség vagyis pénzkinálat csekély, esetleg szinte szűk a kereslethez képest, a pénzérték emelkedni fog. Ezek a hatások is, miként az utalványszerűségből folyó hatások, elsősorban a tiszta pénznél lesznek észlelhetők, mert hiszen ez kizárólag cse-rejóság s árucikkszerűségében is csak ez a jellege jöhet tekintetbe. Azonkívül a tiszta pénz, a papírpénz - amint utalványszerűbb is atöbbi pénznél - a legkönnyebben

szaporitható és csökkenthető is és így a kínálat és kereslet aránytalanságai a legnagyobb mértékben nála jelentkezhetnek. A fém pénzeknél az árucikkszerűségnek ezek a hatásai nem is annyira mennyiségi okok következményei, mint inkább minőségi okoké: a rossz pénz a jót kiszorítja, az anyagára nézve értékesebbet az értéktelenebbé.

A pénz értékkérdése különös fontosságot az által nyer, hogy a pénz igen gyakran a gyakorlati szempontok által indokoltan a számolási egység szerepét is ellátja s ez lehetőleg értékállandóságot kíván.

Amint az eddig elmondottakból láthatjuk, ennek a követelménynek legjobban az árupénz felel meg. A hitelpénz gazdasági zavarok idején könnyen tisztapénzzé válik s ennél aztán a pénzérték a legnagyobb szélső-

ségeket érheti el, miként ezt nálunk a második világháború után bekövetkezett infláció idején is tapasztalhattuk. De ez a kérdés az infláció problémája, már inkább a pénzpólitikába tartozik.

VI. A pénz fajainak összehasonlítása.

A pénz jövője és a jövő pénze.

Ha a pénz fajait a történet folyamán szemléljük, azt láthatjuk, hogy a legprimitívebb árupénzből lassanként a szinte testetlen papírpénzzé fejlődött. Mondhatnánk: elcseszmeiesedett. Másrészt viszont a szabadpénz helyébe mindinkább a törvényes pénz lépett s csak a legutóbbi idők fejlett felsőbb üzleti élete teremtett újra szabad pénzt az u.n. pénzhelyettesítők hitelpénze alakjában.

A nemzetközi forgalom ugyan még szabadpénzzel dolgozik, de már többször felmerültek tervek egységes nemzetközi, hogy ne mondjuk: világ-pénz megteremtése érdekében, sőt kísérletek is történtek erre vonatkozólag, ha nem is nagy sikerrel.

Milyen jövőt jósolhatunk a pénz egyes fajainak? Mi előnyük és hátrányuk van egymással szemben, milyen lesz a jövő korok pénze?

A legeszeisebb, a legkizárólagosabb, a legeredetibb, szabad legyen így kifejeznünk magunkat, a legpénzebb pénz a tiszta-pénz, a papírpénz, a fedezetlen papírpénz. Előnye igen sok van: könnyen kezelhető, könnyen osztható, azaz kisebb és nagyobb címletek tetszés szerint nyomhatók, önmaga értéktelen lévén a pénzértéket a maga legsajátosabb formájában valósítja meg. A számolási

egység szerepére is igen alkalmas volna mint a legeszeimeibo pénz, de értékállandósága igen bizonytalan, nagy az infláció veszélye, melyet éppen önmagában való értéktelensége folytán meggátolni nem tud e ilyenkor a számolási egység szerepét át kell engednie más jószagnak. Mégis mindinkább terjed, már csak a pénzfémek korlátolt mennyisége miatt is.

Az árupénz a legprimitívabb pénzfajta, de értékállandósága a legnagyobb, mert értékét soha teljesen el nem veszti, s így számolási egység szerepére a legmegfelelőbb, Hátránya azonban, hogy nehezebben kezelhető, korlátolt mennyisége ma már a pénzsükségletet ellátni nem tudja. A nemzetközi forgalomban a végső kiegyenlítéseknel azonban megtartotta máig egyedüliségét.

A hitelpénz a tisztapénz és árupénz átmeneti alakja egyesítve az árupénz vaskos-

ságát a tisztapénz értékbizonytalanságával. Szerepe mindinkább kisebb, mint egy kisegítő.

Másfelől a szabadpénz és törvényes pénz egymás mellett úgy látszik, meg fog maradni. A törvényes pénz nagy előnye a megbízhatóság, a hamisítás lehetőségének a minimumra csökkentése, valamint a címletekben való megjelenés. A szabadpénz viszont a tulajdonképpeni alap, mert hiszen szokás adja érvényességét a törvényes pénznek is, azonkívül a helyes üzleti köröknek mind bel- földi, mind külföldi forgalmában a legnagyobb címleteket pótolja.

Itt vethetjük fel a kérdést, vajon a társadalmi fejlődésnek mindinkább a kollektív gazdálkodás felé mutató iránya nem fogja-e idővel feleslegessé tenni a pénzt? Erre csak azt válaszolhatjuk: nem. Mert a

jószágcseré akkor is meglesz, ha különleges formában is, mint hatósági közellátás, hatósági szétosztás, aminek módja a jegyrendszer s akkor ez a jegy vagy jegyek fognak pénzül szolgálni, annál is inkább, mivel az egyéni szükségletek különbözők s így nem is a cikkenként szétosztott jegyek, hanem a határozatlan cikkekre szóló bizonyos mértéket jelentő jegy, vagyis tehát pénz a legcélszerűbb és leghelyesebb, hatóságiilag megszabott pontértékek, azaz árak mellett a hatósági szétosztóüzemekben.

A pénz már lényegénél fogva, hogy t.i. a csere eszköze, a munkamegosztásos gazdasági életnek bármilyen berendezésében sem mellőzhető és kuszóbbítható ki, legfeljebb sajátos faja alakul. A jövő pénze mindenesetre a papírpénz mint a legesze-
meibb pénz, individuális és kollektív gaz-

dasági rendben egyaránt s a politikai világegység, világállamtörekvések talán az egységes világpénzt is mint törvényes pénzt és számolási egységet létrehozzák majd. Az infláció veszélye ugyan akkor sem fog megszűnni s gazdasági zavarok idején az árupénz, az arany megint előtérbe fog kerülni, legalább is mint számolási egység. Épp így megmarad üzleti körökben, sőt valószínűleg még ki is terjed szélesebb keretben szabadpénzként a pénzhelyettesítő hitelpénz csoportja is kiegészítőpénz gyanánt számolási egységül természetesen a törvényes világpénzt szolgálván.

+ + + + +
+ + + +
+ + +
+

DEBRECENI EGYETEM KÖNYVTÁRA
1362/1983